

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

СРПСКИ ЈЕЗИК ИЗМЕЂУ СТАНДАРДА, СУПСТАНДАРДА И ДИЈАЛЕКТА

Уређивачки одбор

- Mr Зоран Комадина, редовни професор (декан), Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Бранка Радовић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Јелена Атанасијевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Анђелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд
Др Владимир Поломац, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Никола Бубања, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Часлав Николић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Катарина Мелић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Г. д' Аунуцио”, Пескара, Италија
Др Ала Татаренко, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
Др Зринка Блажевић, редовни професор, Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Др Миланка Бабић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Др Димка Савова, редовни професор, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Др Јелица Стојановић, редовни професор, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Јелена Петковић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (Београд, Крагујевац)
Др Сања Ђуровић, редовни професор (Крагујевац)
Др Милка Николић, редовни професор (Крагујевац)
Др Рајна Драгићевић, редовни професор (Београд)
Др Предраг Новаков, редовни професор (Нови Сад)
Др Иван Јовановић, редовни професор (Ниш)
Др Јелена Петковић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Олга Панић Кавгић, ванредни професор (Нови Сад)
Др Ана Јањушевић Оливери, ванредни професор (Косовска Митровица)
Др Даница Јеротијевић Тишма, ванредни професор (Крагујевац)
Др Славко Станојчић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Татјана Трајковић, ванредни професор (Ниш)
Др Александра Лончар Раичевић, ванредни професор (Ниш)
Др Биљана Марић, ванредни професор (Београд)
Др Милица Радуловић, ванредни професор (Ниш)
Др Марина Јуришић, виши научни сарадник (Београд)
Др Марина Николић, виши научни сарадник (Београд)
Др Марина Спасојевић, виши научни сарадник (Београд)
Др Тања Милосављевић, виши научни сарадник (Београд)
Др Данка Вујаклија, доцент (Нови Сад)
Др Дејан Каравесовић, доцент (Крагујевац)
Др Бојана Вељовић Поповић, доцент (Крагујевац)
Др Тања Танасковић, доцент (Крагујевац)
Др Тамара Лутовац Казновац, доцент (Крагујевац)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(27-28. X 2023)

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК ИЗМЕЂУ СТАНДАРДА, СУПСТАНДАРДА И ДИЈАЛЕКТА

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Јелена Петковић

Крагујевац, 2024.

Јелена М. Павловић Јовановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ЕКСТРАПОНИРАНЕ РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА 19. ВЕКА

Тема рада јесте статус екстрапонираних релативних реченица у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Анализирани су примери релативних реченица из законодавно-правних текстова донетих у току 19. века (устава из 1835, 1838, 1869, 1888, *Грађански законик* из 1844, *Зборници закона, уредба и уредбених указа* из 1840, 1845, 1847). Корпусом је обухваћено 1280 релативних реченица, од којих је 130 екстрапонирано. Ово представља значајно одступање у односу на корпус Сњежане Кордић, што се објашњава реченичним устројством у 19. веку (финални положај глагола, постпозиција конгруентног атрибута). За разлику од корпуса Сњежане Кордић у коме у административно-правном стилу екстрапонирани реченице чине 0,3% свих релативних реченица, у нашем корпусу правних текстова 19. века оне чине око 10% пронађених примера, што се објашњава утицајем синтаксе разговорног језика на старији писани језик. Срећу се и примери дистантне реализације условљени постпозицијом неконгруентног атрибута, што је присутно и у савременом језику. Овакво реченично устројство може довести до проблема у декодирању антецедента, јер је конгруенција једини показатељ о којем се антецеденту ради. Ово може довести и до комплексних реченичних структура, које укључују и сложена устројства антецедента, као и његову редупликацију у релативној реченици. Овакав положај релативне реченице може указати на то да у предстандардном периоду срећемо елементе неконфигуративне синтаксе.

Кључне речи: српски језик у 19. веку, административно-правни стил, релативне реченице, релативизатор, антецедент

1. Увод

Као основне особине релативне реченице у србистици и (сербо)кροатици наводе се постојање релативизатора и антецедента и њихов контактни положај (Кордић 1995: 261). Контактни положај релативизатора и антецедента умањује улогу конгруенције у декодирању антецедента. Уколико контактни положај изостане, конгруенција је пресудна за утврђивање антецедента (Кордић 1995: 261). По угледу на Ота Јесперсена и Дејвида Кристала (Кордић 1995: 262), Сњежана Кордић ову појаву зове екстрапозицијом релативне реченице: „[e]kstraponiranom se [...] smatra ona relativna rečenica koja je iz svog uobičajenog položaja neposredno iza antecedenta pomaknuta u položaj na kraju ili blizu kraja nadređene rečenice.” Екстрапонирани релативне реченице везују се за стари и усмени језик. Развојем писаног језика смањује се број екстрапонираних релативних реченица (Кордић 1995: 265–267).

У својим емпиријским истраживањима Сњежана Кордић екстрапонираниост везује за релативизаторе: *који, кад*, променљиво *што*, непроменљиво *што*, *како* и *ко* (Кордић 1995: 267). С. Кордић (1995: 268–274) наводи различите разлоге за даљинску реализацију релативне реченице: „uzrok distaktnosti antecedenta

¹ jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com

и relativizatora може бити глагол надређене реченице, neglagolski konstitutivni član надређене реченице, neglagolski član надређене реченице подређен antecedentu или umetnuta struktura” Ауторка (1995: 266) најмање примера екстрапозиције налази у административно-правном стилу (0,3%). Она ово тумачи тиме што би употреба екстрапонираних реченица могла довести до двосмислености израза и смањити његову јасноћу. Наш корпус показује да се реченице са дистантном реализацијом антецедента и релативизатора срећу чешће. У нашем корпусу реченице са дистантном реализацијом антецедента у односу на релативизатор чине 10,16% свих пронађених примера релативних реченица, што упућује на то да се разлози за ово одступање² морају тражити у специфичном реченичном устројству у 19. веку. На крају века смањује се број екстрапонираних реченица под утицајем развоја писаног језика и стабилизације вишеструкосложеног реченичног комплекса, при чему се глагол повлачи из финалне позиције.

У предстандардном периоду Ирена Грицкат (1987: 134) помиње дистантни положај релативне реченице у односу на корелатив у главној реченици у славеносрпском језику, што је изазвано постављањем предиката у финални положај надређене реченице. Ауторка ово тумачи утицајем народног језика. У старосрпској пословноправној писмености релативне реченице у контактном положају су осам пута бројније од релативних реченица у дистантном положају. У случају дистантног положаја, контекст или конгруенција разрешавају антецедент на који се односи релативна реченица (Павловић 2009: 124–125). Дистантни положај релативизатора и антецедента у језику Вука Караџића и Ђуре Даничића бележи Томислав Маретић (1899: 427–428). Екстрапозиција релативне реченице среће се и у српкословенском језику, у коме се тумачи утицајем вернакулара (Куршевић 2022: 23). Екстрапонирана релативна реченица одликује и шумадијско-војвођански дијалекат, у коме се екстрапонирана релативна реченица уведена релативизатором *који* јавља као „као изузетно самостална готово координирана структура” (Урошевић 2015: 127).

У 19. веку јавља се тип реченице који се зове „барокна реченица” или нестабилан вишеструкосложени реченични комплекс (Ивић 2014: 124; Куна 1970: 169; Милановић 1998: 89–92; Младеновић 1964: 135; Суботић 1989: 165; 2007: 246–250; Ђорић 1996: 90), односно оно што се у генеративистичкој теорији управљања и везивања зове неконфигуративна синтакса (Павловић 2013: 11)³, што за последицу има и дистантни положај релативизатора и антецедента.

Циљ рада јесте испитивање статуса екстрапонираних релативних реченица у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Као корпус коришћени су законодавно-правни текстови донети у току 19. века: устави (1835, 1838, 1868, 1888), *Грађански законик* (1844) и *Зборници закона, уредби и уредбених указа* (1840, 1845, 1847). Анализа је урађена комбинацијом синтаксичко-семантике, историјскојезичке и функционалностиске методе. Укључен је и трансформационо-интерпретациони тест. Користили смо се методом дескрипције

2 Статистичка поређења у историјској синтакси могу бити само приближна, јер зависе и од критеријума за анализу (на пример, Сњежана Кордић, уп. 1995: 46–52, у своју статистичку анализу уводи и реченичне типове који се традиционално сматрају адвербијалним).

3 Термин неконфигуративна синтакса везан је за теорију управљања и везивања (енгл. *Government and Binding Theory*). Неконфигуративна синтаксу одликује: „појачана аутономност појединачних речи у реченичној структури, што изразито подиже значај морфолошких облика, тј. парадигматике, а што се на реченичном плану, поред осталог, испољава кроз слободан ред речи, широку заступљеност нулте анафоре, синтаксичку дисконтинуираност именске фразе, одсуство динамизма именске фразе (на релацији актив-пасив) и развијен падежни систем” (Павловић 2013: 11–12).

и експликације, уз допуну статистичком методом на одабраном узорку од 130 релативних реченица, од којих је 119 са логичко-семантичким антецедентом (91,54%), 7 са ендоцентричним антецедентом (5,38%) и 4 са формалним антецедентом (3,07%). Као примарни критеријум за поделу грађе узет је тип антецедента, као секундарни узрок који доводи до дистантног положаја антецедента и релативизатора (финални положај предиката и његових делова, дистантност узрокована неглаголским конститутивним чланом надређене реченице, дистантност узрокована неглаголским чланом надређене реченице подређеним антецеденту и посебни случајеви дистантности). У корпусу који смо консултовали релативизатор је у скоро свим примерима *који, која, које* (126 примера, односно 96,92%), изузев примера са формалним антецедентом, у којима је релативизатор променљиво *што* (3,07%).

Већина примера (116, односно 89,23%) припада предстандардном периоду, док смо само пронашли само 16 примера после 1868. године (12,31%). Што се тиче примера после 1868. године, два смо пронашли у Уставу из 1869, осам у Уставу из 1888. и четири у Уставу из 1901. године. У већини примера узрок дистантности јесте неглаголски конститутивни члан подређен антецеденту (конгруентни атрибут и неконгруентни атрибут), док је у једном случају узрок дистантности финални положај глагола надређене реченице (пример из 1869. године). Остале случајеве везане за дистантни положај антецедента и релативизатора нисмо пронашли, али то може бити условљено ограниченошћу консултованог корпуса после 1868. године.

2. Анализа

2.1. Реченице са логичко-семантичким антецедентом

2.1.1. Дистантни положај антецедента и атрибуција због финалног положаја предиката и његових делова

Прву групу примера са логичко-семантичким антецедентом чине клаузе у којима је узрок дистантне реализације финални положај предиката или делова предиката надређене реченице. Финални положај предиката, односно допунских делова предиката јавља се као разлог екстрапозиције релативне реченице у 26,15% случајева (34 примера). Ради се о типичном положају глагола у књижевном језику предстандардног периода, који се делимично преноси и на крај 19. века (Кашић 1968: 109–110; Кречмер 2002: 13; Куна 1970: 165; Јерковић 1972: 189–190; Јовић 2012: 95, 97; Марковић 1994: 336; Милановић 1998: 157; Милановић 2014: 355; Младеновић 1964: 136; Нуорлуото 1989: 114; Стевановић 2017: 141–142; Суботић 1989: 168; Суботић 2007: 246; Херити 1983: 263). У свим случајевима ради се о релативним реченицама уведеним релативизатором *који, која, које*.

У оквиру првог типа можемо разликовати неколико подтипова:

(А) На крају надређене реченице налазе се глагол или други делови предиката:

(а1) Само глагол у финалном положају (било да је у питању надређени предикат или глаголски предикатив):

А за ствари и людске стопе, кое бы се угледале, треба страже одма своимъ стариима да яве, кои ће нађене ствари дужностно подъ строгу стражу метнути и наредбу учинити, да се чрезъ санитарски служителя' прописно очисте (...) (Правила (30) 1841/45: 126); Осымъ Чиновника и поменуты лица, не ће се таксе за пасоше ни

одъ врло убожны и сиромашны людѣи, нити одъ оны младића наилаживаѣи, **кои су ради у иностранне Землѣ иѣи**, да тамо полезне науке или занате уче (Уредба (36) 1841/45: 148); За почестне Членове Дружство има право она лица бирати, **коя су му или важнымъ совѣтомъ или пожертвованѣмъ притекла**, или се у сматрану народности наше отликовала; па и овима Дипломе своимъ редомъ издавати.

(а2) Предикат са другим деловима (предикативом, одредбама и допунама):

На едно непокретно добро може се и выше дугова интабулирати; и у томъ случаю онај дугъ има првенство, **кои є раніє интабулиранъ**, ма быо документъ и одъ позднієга датума (...) (Уредба XVIII 1839/40: 124); На онимъ мѣстима, на коима се збогъ болѣ воде, или болѣга пута оностранске лаѣе нашомъ страномъ вуку, мора свагда стража за њима иѣи, **коя ће иѣи на измѣну одъ карауле до карауле пратити** (...) (Правила (30) 1841/45: 128); У слѣдству тога неће се выше никакво лице у Правителственну службу, ѣа ни у ону првога или најнижега степену примаѣи, **коє неће быти у стану, поузданымъ свидѣтелствама показати, да се за њо доиста прописно, како валя предуготовлявао, и да є нѣи по благимъ обичаима достойно** (...) (Уредба (47) 1842/45: 165–166); Лекари да свагда буду дужни по истеченію месеца Октомвриа, протоколле свое о каламѣтнѣю Одгъленію Санитетна пресѣавиѣи, **кои [протокол] по пропису да буде уреданъ и одъ надлежны Лица подписанъ** (Правила VII 1839/40: 72)⁴.

(а3) Постпонована копула у случају када је антецедент именски део предиката:

Државный Совѣтъ орудиє є, **коимъ се Князь разговара съ народомъ на Скупштинама**, кадъ му не бы обстоятелства допуштала, да се лично съ ньомъ види, и устмено разговара (Устав 1835: 7).

(Б) Поред глагола или других делова предиката између антецедента и релативизатора налази се и неки други реченични члан:

(б1) Друга релативна реченица:

(...) да се особенный за варошь Бѣоградску Судъ, у истой катеѣоріи, у којој су Судови Окружни, установи, **кои ће парнице, коє бы жителѣи свію Окружія Сербіє противу Бѣограђана или странни подданика у Сербіи живеѣи, или коє бы ови т. е. странни подданицы противу жителя когъ му драго Среза и Окружія водити имали, примати, разсматрати и пресуђивати** (...) (Указ (33) 1841/45: 139);

4 У овом случају до дистантне реализације антецедента и релативизатора долази због финалног положаја глагола надређене реченице и положаја индиректног објекта. Пример јесте специфичан јер се антецедент налази у множини (протоколи), а релативизатор у облику јединице (који ѣо прѣпису да буде уредан и од надлежных лица ѣоѣписан). Овакве конструкције нису уобичајене у савременом српском језику. Ова појава би се могла објаснити постојањем неексплицитног инкорпорираниг антецедента у релативној клаузи (који прѣокол да буде ѣо прѣпису уредан од надлежных лица ѣоѣписан). Појава неслагања између броја антецедента и релативизатора среће се и у следећем примеру, али са експлицитним инкорпорираним антецедентом, који се налази и у надређеној клаузи: Недостатѣи, коє рачунополагатељи подмирити мораю, изискаѣе се такоѣе на писмено зактеванъ Главне Контроле; ал' ће у исто време и надлежно Попечителство о изисканомъ недостатку одъ стране Главне Контроле извѣстити се, кои – **недостатакъ** – **ће се у ону кассу примити, у кою по природи својој утеѣи мора** (Устројеније (81) 1844/45: 307) (уп. Павловић Јовановић 2023: 235).

(б2) Неконгруентни атрибут:

(...) онда ће имъ онъ **своє препоручително писмо за надлежно Началничество даѣти, съ коимъ ће они кодъ овога исканя ради пасоша предстати и таковый получить** (Уредба (36) 1841/45: 144); Не буде ли пакъ кое Началничество у станю то учинити; онда оно нека остави **рубрике пасоша за Немачкий ѣзыкъ ꙗрзане, кое ће се после приликомъ видимираня или у Управителству вароши Бѣограда, гдѣ ће се по найвыше такови пасоши показивати, или кодъ други пограничны Властей надлежно поменутиымъ ѣзыкомъ попуњивати.** (Уредба (36) 1841/45: 147)⁵.

Комплексне структуре укључују и комбиновање дистантног положаја антецедента због финалне позиције дела предиката надређене реченице и редупликације антецедента у оквиру релативне реченице (релативна реченица са редуплицираним инкорпорираним антецедентом са односом хипоним – хипероним⁶):

Као што є матерія каламлѣня крављи богиня у почетку **одъ краве узейша, коіой животиньи болестъ ова свойственна є,** и као што є кадъ кадъ нужно, матерію за каламлѣнѣ чисту одъ краве узети (...) (Правила VII 1839/40: 72–73).

2.1.2. Дистантни положај условљен негладолским консѣиѣиѣивним чланом надређене реченице

Још један узрок за дистантну реализацију јесте појава различитих одредби и допуна. Смештање различитих одредби као разлог дистантне реализације антецедента и релативизатора јавља се у 20 примера (15,38%):

Сви Чиновници Канцелларіє Совѣта полагају **заклетву на званіє свое ꙗредѣ Совѣтѣомъ, кою и на писменно даю у руке Предсѣдателю са Подписомъ своимъ**⁷ (Устројеније I 1839/40: 27);

Посебно је интересантан пример из *Срепнењскоѣ устѣава*, у коме се дистантни положај остварује због уметнуте адвербијалне одредбе критеријума. Иза одредбе критеријума следи рестриктивна партикула *само*. У релативној реченици може се реконструисати инкорпорирани антецедент:

Свакій Србинъ има, право бирати **начинъ живлѣня своѣ ꙗо своіой вољи, само кои [начин живота] ніє на общенародну штету** (Устав 1835: 10).

Узрок дистантне реализације антецедента и релативизатора може бити и поредбена конструкција у функцији предикатског атрибута (уп. Суботић, Петровић 2000: 1154)⁸:

Управленіє Внутренњи Дѣла повѣрено є **ѣдномъ Лицу, као Дирекѣору или Поѣчешелю Внутренњи Дѣла, кои подѣ налозима Княза стоѣћи, сачинява часть Централнога Правленія,** принадлежећи купно Совѣту (...) (Устројеније IV 1839/40: 41).

5 У овом случају имамо два неконгруентна атрибута: *ѣасоша*, подређен у односу на *рубрике*, и *за Немачки језик*, подређен у односу на *ѣасоша*.

6 Посебан рад смо посветили релативним реченицама са инкорпорираним антецедентом у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку (Павловић Јовановић 2023).

7 У овом примеру се среће и неконгруентни атрибут.

8 Љильана Суботић и Владислава Петровић (2000: 1150) под предикатским атрибутом подразумевају: „онај реѣениѣни ѣлан који је упуѣен првенствено на предикат, иако се њиме заправо казује нешто (ново) сто се приписује именском референту у позѣији субјекта ии објекта у току реализације предикатске радње, што је са информативног становишта ваѣније”. Ако се поредбена конструкција јавља у функцији предикатског атрибута, она се јавља са значењем статуса учесника ситуације (Суботић, Петровић 2000: 1154).

Ређе се дистантни положај јавља због специфичне појаве еквативне конструкције (Пипер, Клајн 2013: 488–489). До појаве еквативне конструкције долази до потребе да се пружи додатна информација о томе која четири *врховна директора или поштителја постоје у Кнежевини Србији*:

Четири Верховна Директора, или Попечителя, ш. е. еданъ Внушренњи Дѣла, другиъ Финансиѣ, и шредній Правосудія и народногъ Просвѣщенія, кои саставляю централно правленіе; и четвртій Попечитель Иностранны Дѣла, кои є у исто време и Княжескій Представникъ, кромѣ собственны свой дужностиѣ, возложенны на ныи по части надзирательной и извршительной, улазе у составъ Совѣта Княжества Србскогъ, засѣдаваю у овомъ и даю своя мнѣнія, докле су у званію Попечителя, давши предварително заклетву, као и прочи Членови Совѣта. (Устројеније I 1839/40: 17).

2.1.3. Дистантни положај антицеденција и релативизатора узрокована неглаголским чланом надређене реченице подређеним антицеденцијом

Другу групу примера чине они код којих се дистантни положај антецедента и релативизатора остварује због постпонованог положаја конгруентног и неконгруентног атрибута. У великом броју примера до дистантног положаја долази због постпозиције конгруентног атрибута, што је већ запажено у литератури која се бави српским правним језиком 19. века (Луковић 1988/90: 93–96; Луковић 2010: 173; Марковић 1994: 337). Постпозиција конгруентног атрибута разлог је за дистантну реализацију у 22 примера (16,92%):

- в) Чувати и руководити *приходима обшћенародными, кои ће колицина бити опредѣлена законима Земљѣ* (Устројеније IV 1839/40: 45); Нарочито *Окружія и села она, која жира неимаю*, по самим дужностима човечества, нетреба да се искључавају изъ уживања жирородне шуме (...) (Указ XIX 1839/40: 127); По свой Србији руководиће се правосудіе еднако и по *едномъ законуку Србскомъ, кои ће се како за грађанске парнице, тако и за кривце и злочинства што скоріе јавно издати и Судовима предписати* (Устав 1835: 8); У вопросам, кои ће бити разсуждавани у Совѣту, примит'хесе *рѣшеніе оно, кое буде имало за себе вышество гласова*. (Устав 1838: 2); *Лице странно, кое ніе роѣнѣнъ Србинѣнъ, или кое не бы націонално пріимило было качество Сербина*, не може занимати ни едно одъ гореописана три мѣста. (Устав 1838: 3).

У овом случају не ради се о истом виду дистантне реализације као у случају финалног положаја глагола, пошто је релативна реченица и даље у контактном положају са именичком синтагмом у функцији антецедента. Одступање се јавља само у структури самога антецедента, али не и у положају релативне реченице. Овакво устројство именичке синтагме може се јавити и после 1868. године:

Ни један *акт Краљев, који се односи на државне послове*, нема снаге нити се сме извршити, ако га није премапотписао надлежни министар, који самим тим за њ одговоран. (Устав 1888: 14); Али *она наређења законска, која би се с изреченим наређењима овог Устава косила*, престају важити чим овај Устав ступи у живот. (Устав 1901: 35)

Дистантни положај антецедента и релативизатора може се наћи и због положаја неконгруентног атрибута иза антецедента. Постпозиција неконгруентног атрибута уобичајена је и у савременом језику (Ковачевић 2015: 9). У нашем корпусу јављају се 33 оваква примера (25,38%):

Малолетанъ Князь стои подъ тугорствомъ майке своє *и оны лица изъ Државнога Совѣта, која Князь отаць у тестаменту свомъ одреди* (Устав 1835: 5); Овој моћи

Теби поврненой сушой, Ты нешь слѣдователно имати право совершенно, за добро правленіе Земль и жишеля, когъ су дужности на Тебе возложено, избрати, наименовати и поставити три лица, коя, поставлѣна подѣ твоимъ налозима, сочиняяв' ће централно правленіе Провинціе (...) (Устав 1838: 2); Главный Штабъ Гарнизона, коме є управлянѣ войске и нужды потреба повѣрено, стояће подѣ Началникомъ войске, кои не може быти маный чиномъ одѣ Полковника, и кои ће стаяти непосредственно подѣ налозима Попечителя Внутреньи Дѣла, и коме ће се сви нижи чиновни по свима струкама военнаго круга, относити (Устројеније V 1839/40: 59).

Налазимо и неке овакве примере после 1868. године:

Књажеско достојанство по старим народним закључењима пре 1839. године, која су утврђена и закључењима Свето-Андрејске скупштине од године 1858., као и велике народне скупштине држане 20. Јунија 1868., и по гласу султанских берата и хатишерифа од године 1830. и 1860., наследно је племену сада владајућег Књаза Милана М. Обреновића IV. у мушком потомству из законаг брака (...) (Устав 1869: 6); Изузимају се случајеви извршења или покушаја атентата на личности Владаочеу и на чланове Краљевскога Дома, за које је одређена смртна казна, а такође и случајеви које војни закони казне смртном казном (Устав 1888: 4); За намеснике тако наименоване вреде све одредбе овога Устава које се односе на намеснике што их бира Краљевска скупштина (Устав 1888: 18).

Посебан случај постпонованог атрибута чине детерминатвни партиципи и партиципске конструкције (у комбинацији са прилошким одредбама и објектима) у положају између антецедента и релативизатора.

- г) По свимъ дѣлима у сродствѣ са преднаведенными стѣоѣнимъ, коя ће се особеннымъ Наставленіемъ разгранати и изчислити (Устројеније VIII 1839/40: 81); Све дужности званія свога испуњавав' ће Началникъ Окружја, или самъ са своимъ Персоналомъ, или преко властѣй непосредствено подѣ нѣимъ стѣоѣни, коє су Срезски Началницы (Устројеније VIII 1839/40: 82); Онъ ће ради точнога наблюдаваня православнаго Закона нашегъ сходнымъ средствама Духовенству притицати и руку помоћи посредственно и непосредственно пружати, куда принадлежи поглавито на представленіе верховне духовне Власти издаванъ своимъ начиномъ сходны уредба на внѣшній редъ осносећи се, у кои извршеңію ће се наравно ставити у сношеніе са Попечителѣмъ Внутреньи Дѣла (Устројеније IV 1839/40: 56–57).

2.1.4. Посебни случајеви екстрапозиције релативне реченице

Један пример из *Срепњенског устава* илуструје проблем неконфигуративне синтаксе и дистантног положаја релативизатора у предстандардном периоду:

Князь не одговара ни за какво дѣло владѣніяи правлѣнія, за коя одговараю остале власти Србске, свака по своемъ одпльнѣнію; зато не може нико ни иужити ни судити Княза Србскога за иста дѣла, коима є свакој одређено свое дѣло (Устав 1835: 4).

У контактної позицији налазе се синтагма (*за иста дѣла*) и релативизатор, који се у броју слаже са лексемом која му претходи. Универзални квантификатор *сваки* обликом једине женског род указује на то да се релативизатор *коима* односи на антецедент *остале властѣи Србске*. Употреба квантификатора *сваки* у релативној реченици омогућава лакше декодирање ове компликоване реченичне структуре, у којој се екстрапонована релативна реченица не односи непосредно на именичку синтагму која јој претходи (*иста дѣла*), већ на удаљену синтагму (*остале властѣи срѣске*). Ово показује и трансформација заменом релативизатора синтагмом *иста дѣла*, која даје неграматичну и семантички бесмислену

реченицу (**зашто не може нико ни тужити ни судити Књаза Србскога за ишта дела, иштим делима је свакој одређено своје дело*). У овом случају екстрапонирна релативна реченица налази се на самом крају вишеструкосложеног реченичног комплекса, а између антецедента и релативизатора налазе се једна одредба (*свакако свом одређењу*) и једна независна реченица са лексичким конкретизатором *зашто* (*зашто не може нико ни тужити ни судити Књаза Србскога за ишта дела*).

Посебан случај представља положај другог члана координиране синтагме испред релативне реченице. Прва трансформација показује да би контактни положај антецедента (*сасвим мали оток*) и релативне реченице, која у себи садржи и подређену последичну реченицу (*који другог дана ишчезне ишако, да се једва месо бода познаје*), изазвао неразумљивост правне одредбе, тј. читаоцу закона не би било најјасније да се на месту убода морају наћи и *оток* и *црвенило*. Овај је пример преузет из прописа о вакцинисању, који подразумева интерференцију са научним стилем (Јанићијевић 2015: 69–76). У савременом језику *црвенило* може бити постављено као први члан координиране синтагме испред лексеме *оток* и тако створити окружење у коме може доћи до контактне позиције антецедента и релативизатора. Међутим, узимајући у обзир структуру реченице и значај информација, важније је знати да се појавио *оток*, а тек онда да се јавило и *црвенило*:

Првог дана каламљња примѣти се, највише на месту каламљњомъ, *сасвимъ мали отокъ* и *црвенило*, **кои другог дана изчезне тако, да се едва место бода познае** [→ Првог дана каламљња примети се, највише на месту каламљњом, сасвим мали оток, који другог дана ишчезне тако, да се једва месо бода познаје, и црвенило / Првог дана каламљња примети се, највише на месту каламљњом, црвенило исасвим мали оток, који другог дана ишчезне тако, да се једва месо бода познаје] (Правила VII 1839/40: 73).

2.2. Реченице са ендоцентричним антицедењем

У предстандардном периоду дистантни положај антецедента и релативизатора срећемо и у случају ендоцентричног форичког антецедента⁹. Ендоцентрични антецедент (Русимовић 2014: 63–64) у дистантном положају у односу на релативизатор среће се у 7 примера (5,38%), уз релативизатор *који, која, које*. Узрок за дистантни положај антецедента и релативизатора може бити:

(а) Финални положај глагола надређене реченице и глаголских допуна:

При представљању, избирану и наименовану Судја ономе [судији]¹⁰ *ће се првенство дајти, кои буде већ у Судовима служју, и годинама и службомъ постепенно старешинство имао, и покрај способности како точношћу одправљя дужности, тако и заслугама отликовао се* (Устројеније XXV 1840/1840: 183); 5. До године 1833. 26. Окт. кадъ е Ферманъ Царскій, месеца Реџепа 1249. (1833), силу своју за Србију получіо, коимъ су границе Србіе опредѣлѣне, данакъ пресеченъ, и свеза спайска у Срби престала, само се они [људи/грађани] *за праве саибіе својй земаля држати могу, кои су тапјама обезбѣѣни были*; сви остали были су само прости притяжатели и уживаоцы, почемъ су землѣ стаяле подъ спайіомъ или мукадомъ и еминдукомъ, кои су прави и савршеніи господари были (Закон XIII 1839/40: 104)

9 Термин *ендоцентрични антицедењ* преузели смо из докторске дисертације Тање Русимовић (2014: 59), која под ендоцентричним антецедентом подразумева антецедент који је „сведен на конституент који представља читаву синтагму”.

10 У загради се налази реконструисани именички део антецедента.

(б) Положаја неглаголских конституената надређене реченице:

За остављанџ и чуванџ новаца држат'ће Попечитель Финансије две Кассе, едну за остављанџ претичући новаца, која ће подџ нџговымџ и подџ Началника Казначейства ключемџ быти, другу [касу]: *џакџ за џриходе и расходе, која [каса] ће подџ ключемџ главнога и второга Казначея стајати*; нити ће ови еданџ безџ другога што извадити или метнути у Касу моџи (Устројеније IV 1839/40: 47).

Занимљив је пример из *Грађанскоџ законика*:

Толкованџ закона само ће оно *имати силу закона, које би се путем власти законодаелне то еств одџ Кнџза, са согласиемџ Совџта учинило* [→ Само ће имати силу закона оно толковање закона, које би се путем власти законодаелне то јест од Кнџза, са согласијем Совџета учинило] (Грађански законик 1844: 2).

Положај демонстративне заменице *оно* може се тумачити двојако. С једне стране, може се тумачити као дистантни положај атрибута у односу на именицу *џолковање* (*оно џолковање* → *џолковање оно*). Постпоновани положај атрибута одлика је синтаксе предстандрадног периода (уп. Албин 1968: 93–95; Ивић 1966: 149; Јерковић 1972: 186–187; Јовић 2012: 95; Кашић 1968: 107–108; Милановић 1998: 165–168; Милановић 2014: 369–371; Младеновић 1964: 136; Суботић 1989: 166; Суботић 2007: 248; Херити 1983: 257). С друге стране, постоји могућност да се овај пример тумачи као редупликација субјекта у оквиру надређене реченице (*Толковање закона имаће силу закона* → *џолковање закона само ће ОНО имати силу закона*). То је учињено да би се субјекат поставио у положај теме, док демонстративна заменица има улогу у структурирању реченичног комплекса, у коме заступа функцију субјекта. Оваква реченична структура постигнута је ради истицања информације битне с гледишта правне норме, односно постављања именице *џумачење* у положај теме.

Посебан случај ендоецентричног антецедента представља и детерминативни партицип у положају иза адјективног ендоецентричног антецедента као узрок дистантног положаја антецедента и релативизатора:

- г) По свимџ дџлима у сродству са преднаведеннымџ [делима] *стџоећимџ, која ће се особеннымџ Наставлениемџ разгранати и изчислити*. Устројеније VIII 1839/40: 81).

Разлог за дистантни положај ендоецентричног антецедента и релативизатора може бити и положај парцијалноконцесивне субјекатске реченице (*био он кому граџо*) (Кубурић Мацура 2021: 160–163):

Свакџ онај [човек/грађанин], био онџ кому граџо, кој се усуди безџ дозволения надлежне Власти у комџ было случаю, родну гору сџћи, подлежати ће одговору и каштиги, по соразмџрју починџне штете. (Уредба XII 1839/40: 103).

2.2. Примери са формалним антиецедентом¹¹

Јавља се уз променљиви релативизатор *џиџо* уз формални антецедент у облику демонстративне заменице за треће лице јединине средњег рода (*оно*) у комбинацији

¹¹ Термин формални антецедент овде преузимамо из докторске дисертације Тање Русимовић (2014: 286): „[ф]ормални антецедент заменице што као релативизатора је десемантизована (синсемантична) заменица, односно, заменица без тачно одређеног лексичког значења, која значење стиче захваљујући својој форичности. Лексички садржај антецедента, на који се упућује, може бити номиналан (именица или именички израз) или пропозицијски (реченица или већи део дискурса).”

са универзалним квантификатором у улози интензификатора (*све оно*). Реченица са формалним антецедентом и променљивим релативизатором *што* користе се као формула правног стила за изражавање дужности државних чиновника и државних служби: *све оно* + инфинитив + релативна реченица. У облику инфинитива налази се глагол који означава делање (*ошљавајти, чинити, предузимајти*). Пронашли смо укупно четири примера са дистактним положајем формалног антецедента и релативизатора (3,07%). У свим случајевима узрок дистактног положаја антецедента и релативизатора јесте финални положај глагола:

- е) На коначъ све оно ошљавајти, што се къ овој струцы по природи и опредѣленію своје односи, и съ нѣомъ у союзу стои. (Устројеније IV 1839/40: 46–47); Началникъ ње Срезскій, нарочито по струцы Полицајной, коя му поглавито припада, све оно чинити, што се къ содржаваню мира, порядка и безбѣдности живота и иманя у нѣговомъ Срезу односи (Устројеније VIII 1839/40: 82); е) На коначъ све оно предузимајти, што бы са наведенымъ дужностима у союзу стаяло, или къ точніемъ нѣномъ познаваню и одправляню односилосе, као што є старанѣ о точномъ списку штатистическомъ, нужнымъ извѣстіяма, уредномъ построенію варошій и села и зданія, предохраняванѣ одъ пожара, наводненія и други непогода, и тьма подобна. (Устројеније IV 1839/40: 42)

Један пример налазимо и после 1868. године:

Могу пуноважно и два намесника послове државне одправљати, ако би један од њих тројице имао преку потребу, да за неко време из земље одсутује; но овај ње, у том случају, својим друговима оставити писмену изјаву, да унапред на све оно љиситије, што би у кругу власти намесништва учинили (Устав 1869: 9)

3. Закључак

У раду смо се бавили статусом екстрапонираних релативних реченица у администраивно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Анализа је урађена комбинацијом синтаксичко-семантичке, функционалностилске и историјскојезичке методе, као и методе теорије права. Коришћен је и трансформационо-интерпретациони тест и статистичка метода. Анализа је урађена на узорку од 1280 релативних реченица, од којих 130 примера чине екстрапониране релативне реченице (10,16%). Овај број забележених екстрапонираних реченица представља значајно одступање у односу на корпус Сњежане Кордић, у којем се јавља знатно мањи број примера ових језичких структура. Ово се објашњава реченичном структуром типичним за 19. век: финалним положајем глагола, положајем неглаголских елемената надређене реченице, положајем елемената надређене реченице подређених антецеденту (неконгруентни и конгруентни атрибут). Појављују се и случајеви који не одступају од савременог језика са постпозицијом неконгруентног атрибута. Најчешће се примери екстрапонираних релативних реченица везују за именички антецедент, али пронађени су и случајеви са еноцентричним антецедентом. Највећи број потврда везује се за релативизатор *који, која, које*, док се мањи број везује за релативизатор *што*. Дистактна реализација релативизатора и антецедента показује да има основа говорити о елементима неконфигуративне синтаксе у предстандардном периоду. До овога долази због утицаја синтаксе говорног језика, а већ је у литератури познато да је синтакса старијег писаног језика блиска синтакси говорног језика (Кордић 1995: 263, 265). Овакав положај релативне реченице доводи до проблема у декодирању антецедента у предстандардном периоду, пошто изостаје контактни положај с релативизатором, те се

декодирање врши само преко конгруенције. Такође, оваква реченична структура доводи и до сложених антецедената (до померања у оквиру координираних синтагми), али и до редупликације антецедента у релативној реченици, при чему се добија релативна реченица са инкорпорираним антецедентом.

Извори

- Грађански законик 1844: Законикъ грађанскій за Княжество србско, обнародованъ на Благовѣсти 25. марта 1844. године, у Бѣограду, у Књигопечатњи Княжества Србскогъ, 1844.
- Зборник 1840: Сборникъ законâ и уредбâ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъодъ времена обнародованогъ Устава земальскогъ (13. Февр. 1839. до Април. мес. 1840) I., печатано у Књигопечатњи Княжества србскогъ, у Београду, 1840.
- Зборник 1845: Сборникъ законâ и уредбâ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ Априла 1840. до конца Декмвра 1844. Г. II. часть, печатано у Књигопечатњи Княжества србскогъ, у Београду, 1845.
- Зборник 1847: Сборникъ законâ и уредбâ, и уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ 1огъ Јануара 1845 до конца Декемвра1846 (съ прибавленіемъ неки стари). III. У Београду: Печатано у Књигопечатњи Княжества србскогъ.
- Устав 1835: Уставъ Княжества Сербіе изданъ и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупштини 1835 год., У Крагуевцу, У Княжеско-Србской Типографіи, 1835.
- Устав 1838: Уставъ Княжества Сербіе (Султанскій Хатишерифъ истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/12 до 12/24 Декемврія 1838) содржаваюћий Уставъ, дарованный Нѣговымъ Высочествомъ жителыма Нѣгове провинціе Сербіе, Моему Везиру, Юсуфъ-Мухлисъ-Паши (да бы онъ быо прославлѣнъ!) и Князу Народа Србскогъ Милошу Обреновићу (да бы нѣговъ конаць быо щастливъ!)), Београд, Књажеско српска књигопечатња, 1839.
- Устав 1869: Устав Књажества Србије проглашен на Петров-дан на Великој Народној Скупштини држаној у Крагујевцу о Духовима 1869, у Београду, у Државној штампарији, 1869.
- Устав 1888: Устав Краљевине Србије проглашен 22. децембра 1888. год. На Великој Народној скупштини држаној у Београду месеца децембра 1888. год., у Београду, штампано у Краљевској српској државној штампарији, 1888.
- Устав 1901: Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије: Београд, 1901.

Литература

- Албин 1968: А. Албин, *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*, Нови Сад: Матица српска.
- Грицкат 1987: И. Грицкат, Још нека питања у вези са славеносрпском епохом, Београд: *Јужнословенски филолог*, XLIII, Београд, 111–135.
- Ивић 1966: П. Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818 (поговор), у: Вук Стефановић Караџић, *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 2, Српски рјечник, 1818. прир. Павле Ивић, Београд: Просвета, 19–186.
- Ивић 2014: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

- Јанићијевић 2015: М. Јанићијевић, *Дискурс законских аката на српском и енглеском језику: развојно-упоредни приступ*, Београд: Јасен.
- Јерковић 1972: Ј. Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад: Матица српска.
- Јовић 2012: Н. Јовић, О неким синтаксичким одликама језика београдских и нишких новина с краја XIX века, Ниш: *Годишњак за српски језик*, XXV/12, Ниш, 89–98.
- Кашић 1968: Ј. Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Кордић 1995: S. Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Београд: Јасен.
- Кречмер 2002: А. Kretschmer, Уочи стандардизације српског језика (Језик хроника Ђ. Бранковића), Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане, 30/1, Београд, 11–19.
- Кубурић Мацура 2021: М. Кубурић Мацура, *Категорија концесивности у савременом српском језику*, Бањалука: Филолошки факултет.
- Куна 1970: Н. Kuna, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka.
- Курешевић 2022: М. Курешевић, *Сем уже сице бившу: о синтакси и језичком стилу српско-словенских текстова*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Луковић 1988/90: М. Луковић, Настанак и синтаксичка својства Устава за Књажество Србију од 1869. године, Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, 24/26, Нови Сад, 87–97.
- Луковић 2010: М. Луковић, Језички израз Уставâ Кнежевине/Краљевине Србије, у: А. Фира, Р. Марковић (ур.), *Два века српске уставности: Зборник радова са научног скупа одржаног 11–12. марта 2010*, Београд: Српска академија наука и уметности, Правни факултет Универзитета у Београду, 158–174.
- Маретић 1899: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Марковић 1994: Ж. Марковић, Из језичке проблематике *Срепњског устава*, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII, Нови Сад, 329–337.
- Милановић 1998: А. Милановић, *Особне језика „Новина српских“ (1813–1822)*, необјављени магистарски рад, Београд: Филолошки факултет.
- Милановић 2014: А. Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Филолошки факултет.
- Младеновић 1964: А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Нови Сад: Матица српска.
- Нуорлуото 1989: J. Nuorluoto, *Jovan Stejić's Language: A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language*, Helsinki: Helsinki University Press.
- Павловић 2009: С. Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Павловић 2013: С. Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Павловић Јовановић 2023: Ј. Павловић Јовановић, Релативна реченица са инкорпорираним антецедентом у административно-правном стилу српског језика у 19. веку, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, *Зборник радова са XVII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. X 2022)*, Књига I, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 231–239.
- Русимовић 2014: Т. Русимовић, *Релативне реченице са форичким сујетантивним антецедентом у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

- Суботић 1989: Љ. Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Суботић, Петровић 2000: Љ. Суботић, В. Петровић, Апозитивни и/или предикативни атрибут (дијахроно-синхрони аспект; термилошко-појмовна разматрања), Београд: *Јужнословенски филолоз*, LVI, Београд, 1141-1160.
- Суботић 2007: Љ. Суботић, Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман Дејан и Дамјанка), у: Ј. Грковић-Мејдор, В. Ружић, С. Павловић, *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*, Лингвистичке свеске 6, Нови Сад: Филозофски факултет, 240-252.
- Ђорић 1996: Б. Ђорић, Неке језичке карактеристике правних текстова половине 19. века, Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд, 85-95.
- Урошевић 2015: Д. Урошевић, *Релативна реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту*, необјављена докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.

EXTRAPOLATED RELATIVE CLAUSES IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGISTERS OF THE 19TH CENTURY SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper is the status of extrapolated relative clauses within the administrative and legal registers of the 19th century Serbian language. We analyzed examples of relative clauses from legislative texts introduced during the 19th century (Constitutions from 1835, 1838, 1869, 1888; The Serbian Civil Code from 1842; The Collection of Laws, Regulations and Decrees from 1840, 1845, 1847). The corpus consists of 1.280 relative clauses, from which 130 are extrapolated. This is a major divergence when compared to the corpus collected by Snježana Kordić. This situation can be explained due to the specific sentence structures in the 19th century, primarily the final position of verbs and the postposition of the attribute. Such sentence structures can lead to problems with decoding the content of a sentence, because congruence is the only indicator of which relativizer is used. Additionally, this could serve as an introduction into more complex sentence structures, including the complex antecedent structure and its reduplication within the relative clause. We established that this status of relative clauses could point towards the presence of elements of unconfigured syntax in the pre-codification period.

Key words: 19th century Serbian language, administrative and legal registers, relative clauses, relativizer, antecedent

Jelena M. Pavlović Jovanović